

УДК [929Шевченко:821.161.2]:930.253(477)

В. М. ШЕПЕЛЮК*

ХУДОЖНЯ ПРОЗА ПРО ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ЛІТЕРАТУРІ 1930-х – 1990-х рр. З АРХІВНИХ ЗІБРАНЬ ЦДАМЛМ УКРАЇНИ

В огляді подано архівні матеріали, присвячені художній прозі про Т. Г. Шевченка в українській літературі за 1930-ті – 1990-ті рр. з архівних зібрань ЦДАМЛМ України.

Ключові слова: художня проза; українська література; біографічний твір; повість; роман.

Художня Шевченкіана обіймає велику кількість поетичних, прозових і драматичних творів. За багато років ушанування життя і творчості Тараса Шевченка в літературному житті України з'явилися художні твори про нього. Спочатку це були вірші, що з'явилися як своєрідні відгуки на появу “Кобзаря” (1840, 1860). Їх поету присвячували як українські діячі культури ХІХ – початку ХХ ст. О. Афанасьєв-Чужбинський, В. Забіла, Г. Андрузький, О. Псьол, М. Максимович, П. Куліш, О. Навроцький, О. Кониський, Ю. Федькович, І. Франко, М. Старицький, Леся Українка, І. Манжура, Б. Грінченко, В. Самійленко, Л. Глібов, Христя Алчевська, О. Олесь, Панас Мирний та ін., так і російські – А. Майков, М. Некрасов, Д. Минаєв та ін.

Художню прозу про великого поета в українській літературі до революційної доби склали твори І. Нечуя-Левицького “Хмари”, Панаса Мирного “Пригода з Кобзарем”, О. Маковея “Твір штуки”, “Як Шевченко шукав роботи”, С. Васильченка “Шевченкові легенди”, що були написані до 100-річчя від дня народження поета.

У пореволюційний час з'являється прозова Шевченкіана, що відтворювала у різних жанрах життя і творчість поета. Найповніше розвинули шевченківську тему українські письменники у художній прозі, створивши низку романів, повістей, оповідань, новел, нарисів. Художнє осмислення біографії Тараса Шевченка відбувалося разом з науковими дослідженнями в галузі Шевченкознавства. Це допомагало письменникам розкривати подробиці життя і творчості поета крізь призму архівних документів.

У 1920-х рр. С. Васильченко почав писати біографічну повість про поета “Широкий шлях”, перша частина якої під назвою “В бур'янах” побачила світ уже після смерті письменника у 1938 році.

* *Шепелюк Василь Миколайович* – начальник відділу використання інформації документів ЦДАМЛМ України.

У 1928 році Г. Хоткевич звертається до шевченківської теми, розпочавши роботу над тетралогією “З сім’ї геніїв”, яку так і не закінчив. У 1966 році у львівському видавництві “Каменярь” побачив світ скорочений варіант твору під назвою “Тарас Шевченко”, підготовлений самим автором. Написанню повісті передували присвячені поету наукові розвідки Г. Хоткевича: “Чи був Шевченко у Варшаві”, “Гулак-Артемівський С. і Шевченко”, “Шевченко і Козачковський”, “Цікава інтуїція” та ін.

По-різному можна підійти до біографічного жанру. Авторів можна назвати своєрідними реставраторами майже знищених картин, коли збережено сякі-такі контури. І тут письменнику приходять на допомогу як фантазія, творча уява, так і глибокі знання зображеного. Це велике мистецтво вміти читати документи. Тому в белетристиці про Шевченка поступово з’являються беззаперечні факти і свідчення подій його життя і творчості.

Ось чому роман письменниці Оксани Іваненко “Тарасові шляхи” (1939–1974) і є фактично першою белетристичною біографією поета, що має певну наукову цінність. Художня правда роману, як бачимо на його сторінках, невіддільна від історичної дійсності. Письменниця дотримувалася чіткої біографічної сюжетної лінії, вводючи реальних дійових осіб.

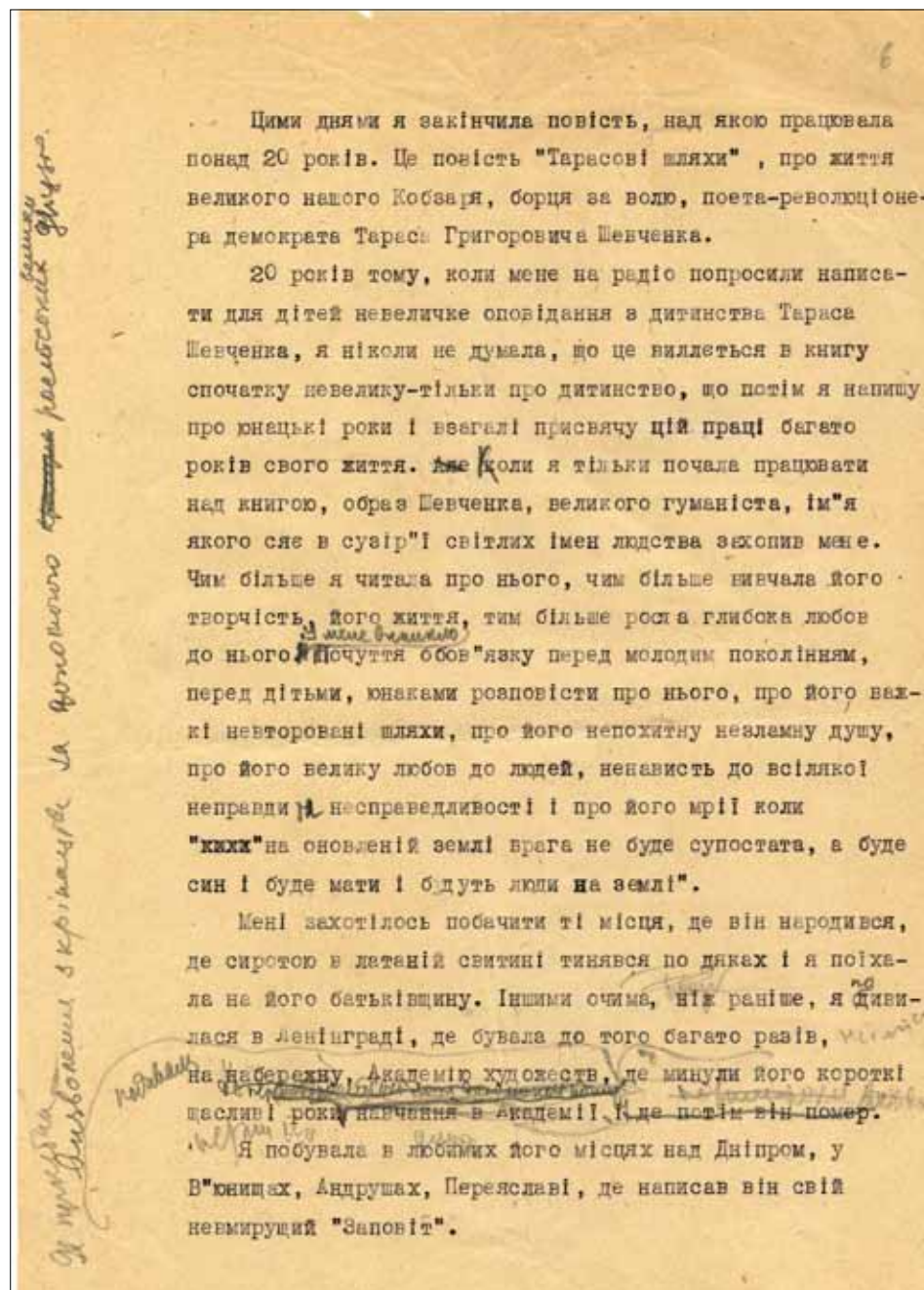
Про початок роботи над романом “Тарасові шляхи” Оксана Іваненко у спогадах “Мої Тарасові шляхи” згадувала: “...крім чарівного оповідання Васильченка про дитинство Тараса Шевченка, нічого не було в нашій літературі для дитячого читання, мені справді стало соромно за це, і я пообіцяла спробувати написати невеличке оповідання”¹.

В архівному фонді письменниці, що зберігається у ЦДАМЛМ України, знаходимо також матеріали про написання роману “Тарасові шляхи”. Сама авторка пише про те, що “...одразу захотілося написати і про смерть Тарасової матері, і про мандрівку з старим дідом до монастиря, де колись ховалися гайдамаки, і про “школу” у дячка. Всього цього ніяк не можна було вкласти в одне оповідання, а вже хотілося про все це розповісти”².

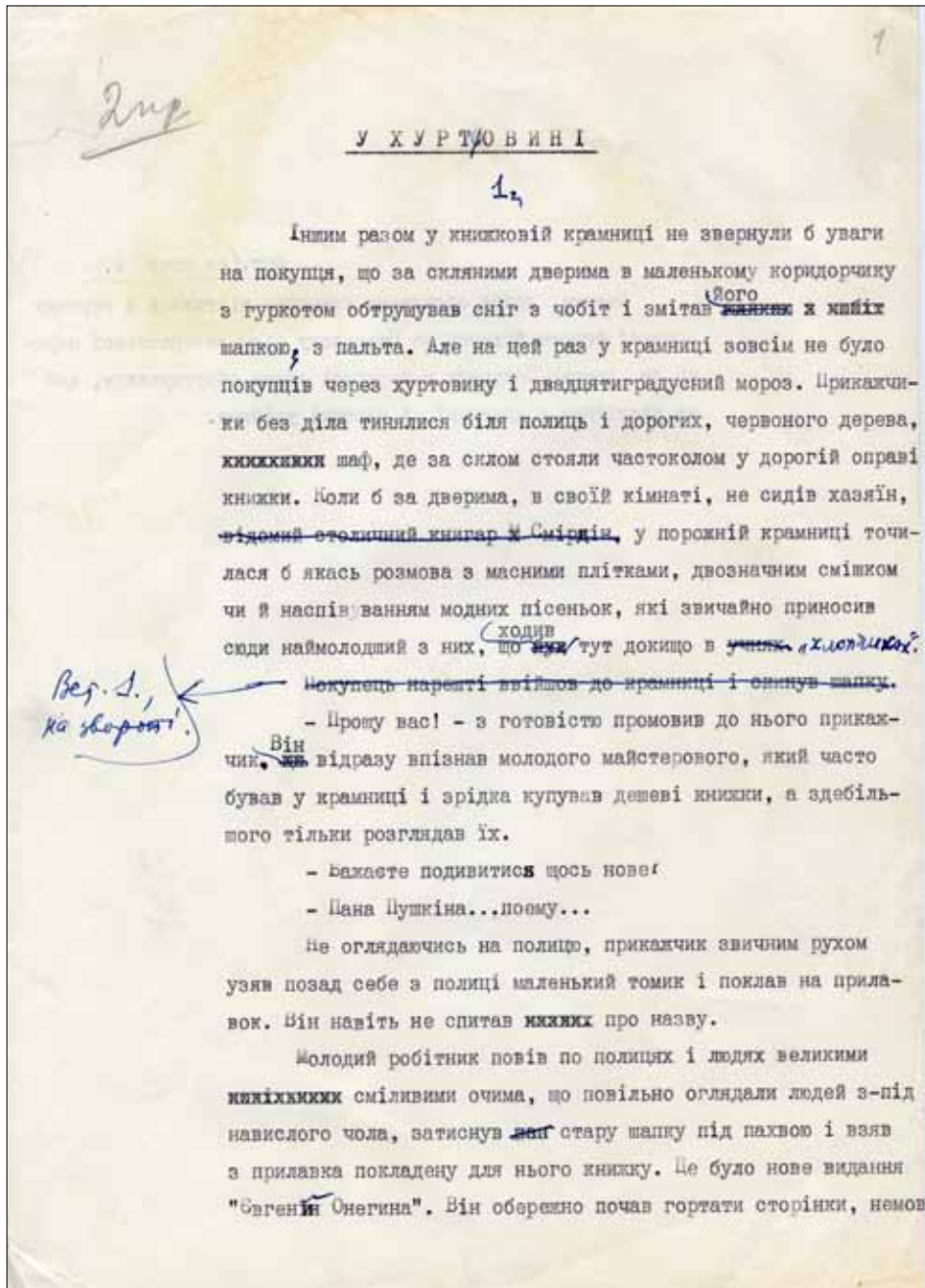
У цих же записах знаходимо розповідь Оксани Іваненко про її нелегку роботу над твором. Вона хотіла всього лишень написати декілька оповідань, об’єднавши їх у збірку, але з кожним днем письменниця відчувала “величезну відповідальність – адже я мусила писати про таку людину!”³

Історична достовірність викладення фактів, подій були найголовнішими для Оксани Іваненко під час роботи над романом. Ось як вона про це писала у своїх спогадах:

“Так почалися мої мандрівки шляхами Тараса. Із кожним новим виданням книги вони поширювалися і поглиблювалася моя праця в бі-

О. Іваненко. Уривок із статті про роботу над романом "Тарасові шляхи".
 Маш. з правкою автора. 1960-і рр.
 ЦДАМЛМ України, ф. 562, оп. 1, од. зб. 27, арк. 6.

Л. Смілянський. "Поетова молодість". Уривок з роману.

Маш. з правкою автора. 1950-і рр.

ЦДАМЛМ України, ф. 21, оп. 1, од.зб. 5, арк. 1.

бліотеках і архівах. Понад двадцять років я провела в такому надзвичайному чудесному товаристві, в такій близькості з рідним Кобзарем і тому благословляю той день і годину, коли редактор радіомовлення замовила мені невелике оповідання. Але це збіглося з моєю власною замовою душі і серця...”⁴

Відомо, що перша частина “Тарасових шляхів” з’явився друком у 1939 році, у рік відзначення 125-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Але після війни письменниця знову повернулася до твору, вирішивши обробити його і доповнити новими фактами із життя і творчості поета. Ось як згадує про це Оксана Іваненко: “Я бажала доповнити повість ще не відомими шевченкознавству рисами, деталями, мені треба було самій перечитати першоджерела, самій погортати давні поживклі аркуші <...> Для мене мій образ став єдиним, правдивим і живим”⁵.

Роман Оксани Іваненко став одним із перших бібліографічних творів про Тараса Шевченка.

Життю і творчості поета періоду після заслання присвятив сторінки своєї повісті “Петербурзька осінь” письменник О. Ільченко.

У повоєнні роки письменник Л. Смілянський розпочинає роботу над романом “Поетова молодість”, що охоплює період життя молодого Тараса Шевченка від часу його навчання у В. Ширяєва до арешту і заслання. Роман з’явився друком у 1960 році, напередодні відзначення 100-річчя від дня смерті і 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка. У ЦДАМЛМ України зберігається рукопис роману, окремі розділи та підготовчі матеріали до твору.

На сторінках роману письменник зберіг біографічну основу сюжету, не вдаючись до розкриття хронології життя і творчості поета. Звичайно, як і в кожному художньому творі, тут є і домисел, але автор не порушує історичної вірогідності. Л. Смілянський показує перебування юного Шевченка у Петербурзі, його прагнення волі, непоборне бажання писати і малювати⁶.

Письменник чи не першим у художній Шевченкіані розкриває взаємини поета з багатьма сучасниками, зокрема з М. Костомаровим, П. Кулішем, Варварою Репніною. Окремі сторінки роману присвячені перебуванню Шевченка у Кирило-Мефодіївському товаристві, боротьбі ідей серед братчиків. Зрозуміло, що на той час Л. Смілянський ішов традиційним шляхом показу образу П.Куліша, котрий був завжди начебто опонентом Шевченку і майже ворогом поета в усьому. Попри всі ідейні розходження між Кулішем і Шевченком, не треба забувати, що саме Куліш був одним із перших переписувачів “Кобзаря”, а в його друкарні побачив світ “Кобзар” 1860 року. Л. Смілянського зацікавив саме цей період життя і творчості поета, коли він формувався як поет, людина, громадянин.

Письменник характеризує молодого Шевченка на тлі картин кріпосницької епохи, глибоко проникаючи у психологію поета, розкрива-

ючи мотиви його громадянської позиції. Про роботу над романом “Поетова молодість” він писав у статті “Перед новою зустріччю” (1962)⁷.

Тоді ж, на початку 1960-х рр. з’являється роман письменниці Зінаїди Тулуб “В степу безкраїм за Уралом” (1964), присвячений тяжким рокам заслання Шевченка в Оренбурзькому краї, перебуванню його в експедиції Бутакова на Аральському морі, творчим задумам, незважаючи на заборону писати й малювати. Авторка відомого історичного роману “Людолови”, багаторічний в’язень сталінських ГУЛАГів, Зінаїда Тулуб, онука члена Кирило-Мефодіївського товариства, не могла не написати цей роман. На жаль, в ЦДАМЛМ України не зберігається рукопис роману, а є машинопис кіносценарію російською мовою “Акын Терези”, що розповідає про перебування Шевченка на засланні⁸.

У фонді українського письменника, літературознавця Д. Косарика (Коваленка) знаходимо низку статей, присвячених Шевченкові. Будучи ще й краєзнавцем, Д. Косарик у своїх статтях, картинах установив хронологічну послідовність подорожей поета по Україні, уточнив дати і факти життя і творчості Шевченка. Крім того, літературознавець був автором ліричних повістей про поета “Добром нагріте серце” (1961), “Син-кокос” (1962)⁹, у яких показано дитинство і юність Шевченка в його тісних зв’язках з народом. Життєві епізоди доповнені легендами й переказами, що надають творам романтизму.

Біографія Шевченка відтворена у повістях правнука його небожа – поета Д. Красицького. У фонді письменника зберігаються рукописи творів “Дитинство Тараса” (1959), “Тарасова земля” (1962), “Юність Тараса” (1963)¹⁰. На основі родинних розповідей, спогадів близьких і рідних поета Д. Красицький розповідає про окремі епізоди життя і творчості Шевченка.

Серед інших архівних фондів особового походження слід назвати фонд відомого українського і російського літературознавця П. Жура, що працював у галузі шевченкознавства¹¹.

Автор книг “Шевченківський Петербург” (1964), “Зустрічі на Мангишлаку” (1966), “Третя зустріч” (1970), “Літо перше” (1977), “Дума про огонь” (1984), “Шевченківський Київ” (1989) широко використав нові документи і матеріали про Кобзаря¹².

Серед архівних матеріалів, присвячених Тарасу Шевченку, слід назвати дослідження й документально-художнього характеру літературознавця, письменника А. Костенка. Ще з далеких 1930-х рр. він виступав із науковими розвідками, статтями, рецензіями, що стосувалися передусім мемуарних джерел вивчення життя й діяльності Шевченка. У ЦДАМЛМ України зберігаються матеріали документально-художніх творів літературознавця. Це, зокрема, рукописи статей, документально-художніх творів “Шевченко в Аральській експедиції”¹³, “За морями, за горами”¹⁴, “Оживуть степи”¹⁵.

Художня Шевченкіана, що зберігається у ЦДАМЛМ України, – невелика частка досить значної духовної скарбниці, присвяченої великому поету. У художній багатогранності вимальовуються складні колізії життя Шевченка, розкривається духовна велич поета-мислителя, поета-громадянина, поета-патріота.

- ¹ ЦДАМЛМ України, ф. 562, оп. 1, спр. 1.
- ² ЦДАМЛМ України, ф. 562, оп. 1, спр. 17.
- ³ ЦДАМЛМ України, ф. 562, оп. 1, спр. 18.
- ⁴ ЦДАМЛМ України, ф. 562, оп. 1, спр. 26.
- ⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 562, оп. 1, спр. 26.
- ⁶ ЦДАМЛМ України, ф. 21, оп. 1, спр. 50.
- ⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 21, оп. 1, спр. 5.
- ⁸ ЦДАМЛМ України, ф. 128, оп. 1, спр. 15.
- ⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 513, оп. 1, спр. 276.
- ¹⁰ ЦДАМЛМ України, ф. 202, оп. 1, спр. 3.
- ¹¹ ЦДАМЛМ України, ф. 136, оп. 1, спр. 1.
- ¹² ЦДАМЛМ України, ф. 136, оп. 1, спр. 2.
- ¹³ ЦДАМЛМ України, ф. 1116, оп. 1, спр. 5.
- ¹⁴ ЦДАМЛМ України, ф. 1116, оп. 2, спр. 10.
- ¹⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 1116, оп. 2, спр. 7.

В обзорі подані архівні матеріали, присвячені художественній прозі о Т. Г. Шевченко в українській літературі в період 1930–1990-х гг. с архівних збірок ЦГАМЛІ України.

Ключевые слова: художественная проза; украинская литература; биографическое произведение; повесть; роман.

The review presents the archival documents, dedicated to the artistic prose about the T.H. Shevchenko in the Ukrainian literature of 1930-1990-ies on the Archival Collections of the Central State Archives Museum of the Literature and Arts of Ukraine.

Key words: the artistic prose; the Ukrainian literature; the biographical work; the story; the novel.